(Сторінка із життя одного полку)

Полк виходив уже за околиці, коли по церквах великого міста загули досвітні великодні дзвони. Колони за колонами ішли мовчки, і тільки було чути, як бриніли казанки та ляскали й полоскалися в болоті тисячі ніг. В сутінях хмарного досвітку сірі, невиспані обличчя солдатів визирали неживим камінням; здавалось, з города рушила велика процесія німих кам’яних фігур...

Негадано розбиті були сподіванки на святковий спочивок у теплих кімнатах гарного й культурного міста. Ще не встигли загоїтись виразки на ногах у солдат, не висхли як слід їх онучі, як увечері перед самим святом було оповіщено полку — збиратись у похід далі.

— Через що? Як? Куди? — скрізь по ротах і командах пішов обурений гомін.— Цього бути не може! Адже обіцали три дні спочивку! Це щось не так — треба розпитатись.

Та розпитуватись було ніколи. З півночі заграли сурми і, погасивши огонь протесту, що полум’ям виривався з грудей, поставили в колони, рушили.

Сіяв дрібний вогкий сніжок, білою наміткою оплітав геть-геть кругом зелене поле; тільки шлях, широкий та грязький, без краю мрів перед очима чорною рікою, в глибині якого без сліду танув весняний кволий сніг.

Понивало стиха в грудях, було без міри жаль чогось — чи на тих людей, що залишились за спиною в розкішних чистих будинках зустрічати свято, чи жаль змарнованих в походах і боях років, свят, весняних днів, взагалі чогось жаль.

А як тільки лишився город геть-геть за спиною, як тільки зовсім затихли далекі дзвони,— святкові згадки розвіялись у полі, прийшов звичайний будень. Забулося все — і люди, й городи, і свята, навіть вийшло з голови, який сьогодні день. День як день, хмурий, непогожий, яких багато проминуло вже в поході і невідомо скільки стояло ще наперед. Сонливі походні думи та мрії, невиразні і мінливі, як у небі хмари, потягнулися в голові довгою нудотною чередою.

Ідуть та ідуть по боках широкого шляху, плинуть потоками сірої води, рівно й одноманітно: у голові кружиться, і в очах рябіє... Далі і далі.

Було загомоніли, потім замовкли знову. Погнули спини, важко дихають, мов пливуть довгу плинь. Стане на шляху, глибоко в болоті, перекладе рушницю з плеча на плече, підтягне мішок вище на спині, не розгинаючись підведе вгору голову, кілька разів дихне глибоко-глибоко і знову — голову в плечі, напружить шию, мов витягаючи з болота кладь, пливе далі. Скрізь по шляху — немає місця сухого. На привалах деякі валились прямо в грязь, деякі спинялись коло шляхових верб, упершись головою в стовбур, а більшість гуртом, як вівці, становились на шляху, все глибше грузнучи в болоті, з рушницею за спиною і з піднятими полами шинелів у руках. Постоять, оддишуть — та й знову тяжко рушають далі. В рядах густо почали волочитись устілки за чобітьми, видно мотузками позв’язувані передки; а дехто човгає вже зовсім без чобіт, обмотавши щільно ноги онучами. Вже з другого привалу почали розгублюватися люди; дедалі все більше й більше. Попід вербами і так понад шляхом скрізь густо падають вони снопами, деякі перезуваються, перев’язують виразки, інші сидять нерухомо — бліді й мовчазні, як статуї; суворо стискають губи, смутно закривають очі, глибоко запалі, немов їм обридло дивитись на світ. Мовчки проходять мимо них офіцери, забрьохані по пояс, бліді, очі сонні, лице густо покроплене болотом.

Сніг перестав, посіявся дрібний імлистий дощ, потім знову пухкий лапатий сніг.

Пливуть помалу-малу, мов тягнуть якісь велетенські сіті.

Надвечір скупо осміхнулось сонце.

Стелеться чорний шлях на гору — довгу та високу, що шпиля її не видно.

"Гей, хлопці, підтягнися — тридцять верстів осталось позаду — швидко спочивок!"

На хвилину колони спинились під горою; солдати тісніше підв’язали пояси, передихнули, ордою розсипались по схилу гори. Всіх відразу зігнуло, мов бурею лози, і якась сила, як сухий лист вітер, погнала всю орду вгору...

Ген-ген видніється шпиль, а на шпилі, мов маківка, червоніє якась квітка.

Чим ближче до неї — все вона росте, стає більша й більша, сяє вже, як калина.

В передніх рядах один спинився, підняв голову:

— Христос воскрес, баришня!

— Воістину воскрес! — задзвенів згори привітний жар-товливий голос.

— А чи далеко ще до міста?

— Близько — не більше верстів чотири! — охоче й швидко одповіла дівчина.

Стоїть, як справдішня квітка,— рожева, чорноока, на голові хитро вив’язана шовкова хустина, на ногах — нові черевички; сяє в святковому вбранні.

— Похристосуйся, баришня, з солдатиком!

— Не маю з чим — писанки дома забула! — кокетує дівчина.

— Нічого, ми й без писанки! — Солдатик, порівнявшись з дівчиною, спинився, торгується.

— Ану швидше там, та й другому давай місце! — підбадьорює його хтось за спиною.

Спинившись на півслові, обхопив за шию вільною рукою дівчину й тричі поцілував дзвінко й щиро. Крутнув головою, осміхнувся.

— Ех! — пішов.

— Христос воскрес, чорнобрива! — вирівнявся перед нею другий.

— Еге! Вас багато буде таких,— грає очима красуня і одступає.

— Тільки зо мною!

— І зо мною! І зо мною! — підходили солдати. Дівчина весело регоче, й в блискучих її очах світить легенький жаль, що не можна усіх похристосувати.

— З усіми як цілуватись, то й до вечора не перецілуєш!

Глянула униз, звідки сунули вже не поодиноко, а цілими гуртами. Глянула і замовкла. Очі широко одкрились, як у дитини, осуровіли, стали

здивовані й пильні: здавалось, всі солдати понадівали білі брудні машкари на обличчя. Один, два, три... всі — на якого не глянь. Де старіший, де молодший — не можна було розпізнати: у всіх по виду — патьоками грязь, всі задрипані, обірвані, брудні.

Немов вітер сипнув піском дівчині у вічі — вона швидко закрилась рукавом і затремтіла од плачу.

— От тобі й раз! Чого це вона? — не зразу догадалися солдати.

— Чого це ти, чорноброва, плачеш?

— Глянь-глянь! — спинився коло неї хлопчик останнього набору.— Такі милі, такі малюсенькі черевички, а воно ще й плаче? — Одхиляє її руку од очей.

Крізь біль і сльози у неї виринув в очах на мить знову кришталевий сміх, та глянувши на близько схилене до неї безвусе змарніле лице з глибокими, сумовитими очима, брудне й нещадно вітрами запалене, вона рішуче мотнула головою, вирвала руку й зайшлася невтриманим плачем.

Мимо неї проходили все нові й нові валки не людей — якихось потвор з людськими очима.

Ішли, кульгаючи на ноги, задихані, забрьохані.

Підходили із заплющеними очима, із одкритими, згагою опеченими губами.

— Ой води... водиці, красуня, а то умру!

Простягає руку.

— Дай, баришня, білу ручку, а то не дійду.

— Сестриця...

Босі, з підкоченими штанами, з чорними ногами, волокли рушниці за багнет по землі, хитали немов прив’язаними головами.

Дівчина, стояла на шпилі як укопана, пропускала перед себе сумний парад.

Без осмішки, без тіні кокетування, розкривши некрасиво губи, раз по раз сякаючись у хусточку, з набряклими, червоними од сліз очима, вона тремтіла й хиталась од жалю і сліз.

Притихли ряди, мовчки, як перед командиром, проходили мимо дівчини, ніби почуваючи перед нею якусь провину.

А далі за нею вставав гострий, пекучий гомін. Сльози дівчини падали на серце, як на вапну, випирали з нього пал і дим і скажено рвали груди. Червоніли вуха, блищали очі, немов у потруєних блекотою.

— Кому це було треба, нащо погнали нас з города? — виривалися голоси.— Через два дні будуть вільні вагони, і нас могли скоріше ними одвезти на місце.

— Нас не жаліють, хоч би чобіт пожаліли, поки тих триста верстів увійдем — ні одного в полку чобота не буде цілого!

— Як же: солдат нужі напустить, солдат в хаті чобітьми наслідить — випровадить його з города на свята!

— То так воно й є: у нас офіцери говорили, що нас город випровадив, щоб на свята мороки з нами не мати. Нас мали вирядити через три дні, та й не пішими, а машиною!

— Святами з візитою їм треба їздити, а не з солдатом клопотаться!

— То в театри, то на бали! — підшпигували один одного, як голками.

— От тобі й герої! Оце так пригостили, що два роки людей не бачили!

А тут — знову новина.

Із невеликого міста, де мали ночувати, вернулись квартир’єри стурбовані, з винуватими, заклопотаними очима: город не дає на ніч у себе квартир. Десь верстів п’ять за городом стоять якісь бараки — туди справляють!

Стихло на мить між солдатами.

Звістка полетіла по колонах, як запалений віхоть на сухий, добре вигрітий хворост...

* * *

Увечері, скоро увійшли туди солдати, город заторохтів од стрільби.

З города тікали перелякані люди й розказували усім по дорозі, що там збунтувався полк: розбивають, грабують, п’янствують. Далеко, на десятки верстів навкруги, видно було зарево пожежі. Город палав на півнеба, ішов димом, димом густим і чорним, як чорна людська кривда та глум.

— Що то буде? Суд, розформування полку, кайдани й розстріли?..

Город далеко лишився позаду, обурений, збентежений, посилаючи услід полку гарячу ненависть, прокльони й погрози.

Стояло на годині, світило сонце, помалу продував запашний степовий вітрець, і офіцери, й солдати йшли пригнічені й смутні.

Не каяття й не свідомість провини давили душу, ні! Город як був, так і лишився в пам’ятку лютим їх ворогом, серце їх, як і перше, клекотіло од гніву й ненависті до тих випещених, ситих і здорових хижаків, що, прикрившись мирною шкурою скаржливої й плаксивої обивательщини, по якомусь праву гонили од життя зморених і знівечених, як од столу зголоднілу приблуду собаку.

Було невимовно жаль тії смутної й гіркої слави полка, добутої кров’ю й стражданнями, того страдницького вінка, який тільки й був в найтяжчі часи єдиною нагородою і втіхою знедоленим вигнанцям, слави і честі, на яку тепер падала чорна пляма.

Швидко поспішав полк все далі й далі, але ще швидше летіли з города нерадісні чутки й вісті: переказували, що на командира полку вже наділи кайдани, що заочно одбувається суд, що на провинний полк чекає десь спереду дивізія, яка має арештувати його і виконати присуд.

Проте днів через п’ять на одному із привалів полк наздогнав залишений в городі командир; був він змарнілий, як земля, не голений і не стрижений, і в глибоко запалих очах у нього стояв тихий смутний спокій. Його зразу оточили тісним колом змучені думками й догадками офіцери й солдати, обступили з жагуче-цікавими очима.

— Перш за все, панове,— звернувся він до них,— раджу вам викинути з голови все зайве й покликати на серця свої мир і спокій; тепер нам треба мати свіжу голову і чисте серце, бо поки збереться на

нас людський суд, нас буде судити суд божий. Перед нами загорілись жорстокі бої, і командир корпусу, зважаючи на славну історію нашого полку, дає нам перед судом останню честь — посилає нас на зміну нашому бойовому товаришу, вже доблесно загинувшому там в лютому бою Н-ському полку. Завтра надвечір ми підемо в бій.

Шелест тихий і ніжний пішов у гурті, засяяли очі, почулись полегшені зітхання, мов з плечей скинуто було тягар. Подуло новим вітром по полку, і новий огонь засвітився в очах. Жалі, образа, ненависть, непривітні города, жорстокі люди — все погасло, здалося зразу неважним, нецікавим перед тим великим і смутним, що чекало на полк.

Смуток незлобивий, чистий, як степове небо, загорівся в усіх у грудях ясним, жарким полум’ям і ще дужче роздував його бархотинний запашний вітрець, тихо подуваючи на запалені обличчя; ніби наміткою зав’язував їм хтось світ, і, здавалось, вже не бачили очима ні синього неба, ні ясного сонця, ні зелено-мрійних степових далів, і тільки серцем одчували їх привіт і ласку.

Легко становились в ряди, мов сп’янілі од смутку, рушали далі, геть забувши про біль і втому.

"Траам-та, трам-та, тру-ру-ру-ра-рам!.." — несподівано ударила в безлюдні далі, у синє небо могучими згуками походного маршу дзвінка, ридаюча мідь. Здригнулись колони, вдавалось, згуки виривались із їх грудей, ряди вітром вирівнялись під шнур, підняли голови — всі, як одна нога, разом ударили в землю і швидко зрослися в один суцільний організм, в один живий ланцюг, який рівно поплинув між зелених берегів, самітний і одірваний, кудись в невідому далину чужих степів.

Стогнала земля під ритмічними ударами тисячоногого велетня, влад бриніло безліч казанків.

Металевим криком рвали повітря мідні труби, далеко в безлюдних просторах розкидали тужними згуками, гарячою тоскою німого могучого звіра, що почув на себе рани і смерть.